
СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК : 159.922.73-053.4 (045)

САМООЦІНКА ТА САМОРЕГУЛЯЦІЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ВЗАЄМОДІЇ З ОДНОЛІТКАМИ І ДОРΟΣЛИМИ

Байєр О.М.,
кандидат психологічних наук

Постановка проблеми. Актуальність дослідження психологічних умов формування самооцінки та саморегуляції у старших дошкільників обумовлено сучасними тенденціями у розвитку дошкільної освіти, актуалізацією проблеми створення сприятливих умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації дитини в освітньому просторі дошкільного навчального закладу та сім'ї. Останнім часом збільшилась увага науковців та практиків до проблем особистісного розвитку підростаючого покоління, підвищення їхньої життєздатності, життєтворчості, здатності свідомо і виважено ставитися до оточуючого світу та самого себе. Самооцінка є основним структурним компонентом самосвідомості особистості. Вона відіграє важливу роль у саморегулюванні поведінки і діяльності.

Сьогоднішня ситуація розвитку дитини дошкільного віку характеризується різноманіттям педагогічних засобів, програм та пропозицій щодо раннього прилучення малюків до складних форм інтелектуальної діяльності (опанування іноземною мовою, письмовими формами мови, розвиток логіки тощо), що потребують від дитини розвинених форм мисленневих операцій. Активна діяльність дорослих часто не враховує самого суб'єкту розвитку – дитину дошкільного віку, її психофізіологічних та психологічних особливостей, провідних форм діяльності та базисних новоутворень, що забезпечують цілісність та гармонійність вікових завдань дитинства. Ігнорування природи психіки дитини набуває поширення у зв'язку з тим, що сама дитина швидко відгукується на будь-які педагогічні впливи дорослих. І в цих умовах надзвичайно актуальним постає завдання професійно, відповідально та обґрунтовано визначити критерії ефективності розвивальних впливів дорослих, що пов'язані з розвитком самопочуття дитини в складному різноманітті видів стосунків з оточенням та проявом активності в різних формах діяльності. Дбайливе ставлення дорослих до можливостей та успіхів дитини на ранніх етапах онтогенезу виступає самостійно значущим завданням наукового аналізу, оскільки всі психологічні досягнення малюка відбиваються або віддзеркалюються в його ставленні до себе [1, 2, 3]. Тому можна сказати, що психологічний аналіз багатьох аспектів проблеми становлення самооцінки та саморегуляції у старших дошкільників постає самостійно значущим науковим завданням, вирішення якого дає можливість побачити психологічні ефекти розвитку дітей, а також спрогнозувати та попередити приховані віддалені дефекти, які теж мають місце в системі дошкільної освіти. Таким віддаленим у часі дефектом можна вважати отримані у деяких сучасних дослідженнях дані щодо якісної характеристики самооцінки дітей – у 45% дошкільників зафіксована тенденція до неадекватної самооцінки, з них у 8% дітей вона тяжіє до завищеної, а близько 40% дітей виявляють тенденцію до заниженої самооцінки [3, с. 221-228]. Ці дані підкреслюють актуальну потребу у науковому аналізі умов розвитку самооцінки та ретельної уваги до надмірної інтелектуалізації дитячого життя, в якому найважливіший психологічний феномен – самооцінка – набуває ознак руйнування активності. Цей гіркий плід педагогічних впливів з боку дорослих гальмує механізм подальшого розвитку та йде всупереч завданням освіти, адже відомо, що провідною метою сучасної освіти стає виховання особистості, яка здатна до саморозвитку.

Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що проблемі саморегуляції та самосвідомості особистості присвячено значну кількість наукових праць в Україні та за кордоном у яких розглянуто різні аспекти і рівні саморегуляції: вивчення саморегуляції на рівні процесів і станів психіки (К.М. Гуревич, О.О. Конопкін, В.І. Моросанова, Б.М. Теплов та ін.); вивчення саморегуляції особистості в ігровій, трудовій, спортивній, навчальній діяльності (Н.Ф. Круглова, О.К. Осницький, Н.О. Циркун, С.В. Чернобровкіна, В.І. Чиркова, J.P. Connell, W.S. Grolnick, R.M. Ryan та ін.); особливості саморегуляції особистості у сфері міжособистісних відносин (К.А. Абульханова-Славська, Б.Ф. Ломов, Ю.О. Міславський та ін.); саморегуляція емоційних станів (Б.І. Додонов, Є.І. Рогов, Є.Л. Яковлева та ін.); саморегуляція самоактивності і самосвідомості, Я-концепція (М.Й. Боришевський, І.В. Дубровіна, І.Н. Захарова, В.К. Котирло, С.Є. Кулачківська, А.В. Петровський, А.І. Сілвестру, А.Г. Спіркін, Л.І. Уманець та ін.).

Поняття самосвідомості і самопізнання представлено в науці як психічні функції, які є чинниками свідомої регуляції, що опосередкована знанням людини про зовнішній світ, про свої цінності й можливості, на підставі яких здійснюється передбачення й оцінка наслідків власної активності. Специфіка розвитку самосвідомості й самопізнання в дошкільному віці полягає в тому, що: виникає критичне ставлення до оцінки дорослого і однолітка; оцінювання однолітка допомагає дитині оцінювати саму себе; дошкільник усвідомлює свої фізичні можливості, уміння, моральні якості, переживання і деякі психічні процеси. Наприкінці дошкільного віку складається адекватна диференційована самооцінка та самокритичність, виформовується усвідомлення себе в часі, особиста свідомість. Результати самопізнання і ставлення до себе впливають на організацію особистістю своєї поведінки – процес саморегулювання.

Вивчення теоретичних засад проблеми дає змогу загострити увагу на необхідності визнання впливу емоційного балгополуччя дитини на її психічний розвиток у цілому та цілісну регуляторну систему окремо.

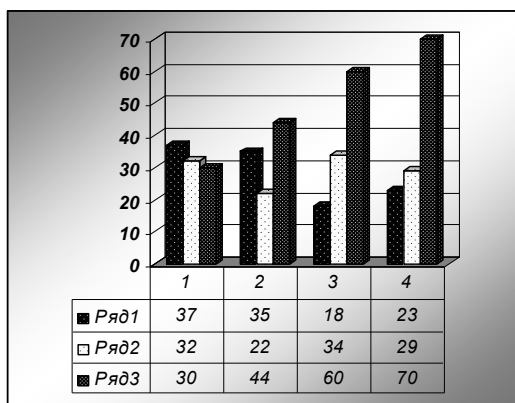
Мета і завдання статті полягає у теоретичному й експериментальному обґрунтуванні того, що успішність розвитку функціонально повноцінної (за О.О. Конопкіним) структури психічної саморегуляції довільної активності дошкільника знаходиться в залежності від певної сукупності психолого-педагогічних умов, як-от: 1) якісних показників розвитку самосвідомості, позитивного образу «Я» дитини; 2) становлення довільної активності у взаємодії старших дошкільників з однолітками і дорослими в системі суб'єкт-суб'єктних відносин.

Виклад матеріалу дослідження. Вирішення вищезазначених завдань відбувалося протягом року у чотири послідовних етапи. Перший етап – діагностично-прогностичний – передбачав визначення рівня сформованості позитивного образу «Я» дітей старшого дошкільного віку. Для цього проводилось дослідження самооцінки дітей, сформованості образу-Я за методикою «Особливості образу-Я» [4, с. 58-65]. Виокремлення дітей із заниженою самооцінкою було необхідним для забезпечення успішності формуально-рефлексивного етапу і проведення ефективної корекційно-розвивальної роботи з дітьми, які потребували цього. У дослідженні взяли участь 53 дитини старшого дошкільного віку. Узагальнення матеріалів дослідження проводилось з урахуванням того, що високий рівень сформованості образу-Я старших дошкільників характеризується наявністю диференційованої самооцінки при розрізненні реального і ідеального планів із змістовною розповіддю про себе.

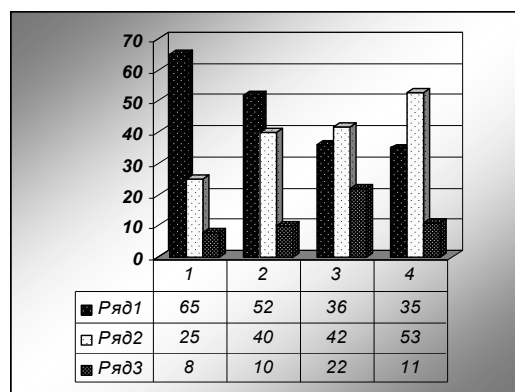
Дані дослідження засвідчили, що на початку навчального року 28% дітей старшого дошкільного віку мали високу самооцінку (позитивне самосприйняття), 11% – середню, 44% – низьку, і 17% – занижку. Тобто на початку навчального року було зафіксовано дані про завищену тривожність більшості дітей групи, острах помилки у взаємодії з дорослими.

З метою реалізації принципів суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователів з дітьми у різних видах діяльності, в умовах ДНЗ, нами було проведено аналіз звернень педагогів, спрямований на підтримку активності дітей, тому що для досягнення успіху у формуванні психічної саморегуляції дошкільника в формуальному експерименті дуже важливо, щоби мовленнєві звернення дорослих не загальмовували ініціативу дітей. Методикою виступила Фландерсовська система аналізу категорій взаємодії педа-

гога з дітьми [5, с.102-113]. За цією методикою (у модифікованому варіанті) було проведено аналіз висловлювань вихователів на заняттях та у повсякденному житті, в різних видах діяльності дітей, щодо створення умов для прояву ініціативності, активності дітей та розвитку саморегуляції. Висловлювання педагогів було розподілено на три типи звернень у взаємодії вихователів з дітьми, стосовно відношення до їх активності: 1) звернення, що стимулюють активність; 2) звернення, що спрямовують активність дитини в інше русло; 3) звернення, що затамовують активність дитини. Для унаочнення отриманих даних щодо типу звернень вихователів, спрямованих на активність дітей скористаємося діаграмами 1 і 2.

Діаграма 1. Тип взаємодії педагогів з дітьми на початку формувального експерименту

Діаграма 2. Тип взаємодії педагогів з дітьми на прикінцевому етапі формувального експерименту

Умовні позначення: вісь Х – вікові групи від 3 по 6 рік життя; Вісь У – середні величини у %; 1 ряд – звернення, що стимулюють активність; 2 ряд – звернення, що спрямовують активність дитини в інше русло; 3 ряд – звернення, що гальмують активність дитини.

Отримані дані дозволяють наочно побачити певні тенденції у позиції педагогів на початку формувального експерименту, та ті позитивні зміни, що відбулися у ході цілеспрямованого моделювання педагогічної взаємодії дорослих і дітей з метою впливу на побудування повноцінної структури психічної саморегуляції дитини. Робота з вихователями, що була спрямована на створення оптимальних умов для прояву довільної активності дитини в різних видах діяльності, призвела до зміни типу звернень дорослих, що сприяло значному зменшенню гальмування дитячої активності, та кількісному і якісному збільшенню активізації дитячої ініціативи.

Метою другого етапу – формувально-рефлексивного – було формування системи знань дошкільника про свій образ «Я» у його потрійній природі: фізичного, психологічного і соціального «Я». Для реалізації когнітивного, емоційного і рефлексивного

(регуляторного) компоненту уявлення дитини про себе у процесі самопізнання було розроблено психолого-педагогічну програму формування позитивного образу-Я старших дошкільників, розраховану на один навчальний рік, яка включає систему занять і методичний посібник – зошит для дитини «Світ мого «Я», коло тем якого відповідає змістовним лініям образу-Я.

На третьому етапі – корекційно-розвивальному – здійснювалась корекційно-розвивальна робота з дітьми, які потребували додаткової уваги у зв'язку з особливостями розвитку: заниженою самооцінкою, тривожністю, імпульсивністю. Були проведені індивідуальні та підгрупові заняття, спрямовані на більш усвідомлену рефлексію своїх переживань, спрямування їх у позитивне русло, забезпечення емоційного переживання успіху, поточних досягнень у різних видах діяльності та взаємодії з однолітками і дорослими. Упродовж цього етапу було забезпечено комплексне застосування засобів психолого-педагогічної підтримки дитини, щодо розвитку позитивної самооцінки старших дошкільників, формування уявлення про свої вміння, свідоме ставлення до своїх прав і обов'язків а також необхідність сприймати себе у контексті відносин з іншими.

Однією з головних умов для становлення суб'єктності дитини є створення ситуації успіху: особистісні досягнення які суб'єктивно сприймаються у будь який діяльності в контексті розвитку індивідуальності, і приносять їй глибоке задоволення як ходом, змістом, так і результатом діяльності. Для м'якої корекції поведінки дітей та збереження їх позитивного самовідчуття у групі однолітків використовувались техніки особистісно зорієнтованого спілкування «Я-повідомлення» і «Ти-повідомлення» як методи непрямой педагогічної оцінки [1, с. 3-6].

Четвертий, діяльнісно-творчий, етап передбачав творче застосування дітьми набутих якостей суб'єктності: здатності ставити мету, усвідомлювати мотиви, самостійно будувати дії і оцінювати їх відповідність тому, що було задумано, корегувати цілі, вибудовувати життєві плани.

Висновки. Позитивний образ «Я» дошкільника як результат самопізнання і самовідношення дозволяє забезпечити успішний розвиток функціонально-повноцінної структури психічної саморегуляції дитини старшого дошкільного віку. Результати порівняльного аналізу даних констатувального і формувального етапів експерименту підтвердили ефективність запропонованої експериментальної моделі оптимізації розвитку компонентів функціональної структури психічної саморегуляції у дітей старшого дошкільного віку на основі керованого становлення позитивного образу «Я» дитини у взаємодії з однолітками і дорослими. Наведемо дані (у %) щодо рівня розвитку самооцінки та саморегуляції у старших дошкільників експериментальної групи в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні сформованості	Саморегуляція		Самооцінка	
	6 р.ж.		6 р.ж.	
	конст.	контр.	конст.	контр.
високий	4	25	28%	47%
достатній	18	54	-	-
середній	37	17	11%	48%
низький	41	4	44%	5%
занизький	-	-	17	-

Передумовою становлення доволіної активності є взаємодія старших дошкільників з однолітками і дорослими в системі суб'єкт-суб'єктних відносин. Функціональним центром розвитку психічної саморегуляції доволіної активності дошкільника є позитивний образ «Я» у всіх його складових – когнітивному, емоційному і вольовому компонентах уявлення про себе.

Подальші перспективи дослідження щодо розробки проблеми становлення психічної саморегуляції у старших дошкільників відбуваються у напрямку створення

ефективної моделі психологічної корекції розвитку дітей з вадами емоційного розвитку.

Література

1. Байер О.Н. Педагогическое общение как система социально-ценностных отношений и управление развитием саморегуляции дошкольника / О.Н. Байер // Гуманитарний вісник ДНВЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди» : Наук.-теор. зб. – Переяслав-Хмельницький : 2007. – С. 3-6. 2. Байер О.Н. Развитие психической саморегуляции старших дошкольников на основе формирования положительного образа-Я / О.Н. Байер // Личностный ресурс субъекта труда в изменяющейся России: Материалы II междунар. науч.-практ. конф. (11-14 ноября 2009 г.). / – Кисловодск; Ставрополь; М. : 2009. – Ч. II: Симпозиум «Субъект и личность в психологии саморегуляции». – С. 25-30. 3. Олійник О.О. Дослідження особливостей онтогенезу самооцінки та її вплив на інтелектуальний розвиток особистості / О.О. Олійник. // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. пр. – К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2005. – Т. VII, вип. 1. – С. 221-228. 4. Урунтаева Г.А. Практикум по детской психологии / Г.А. Урунтаева, Ю.А. Афонькина. – М. : Просвещение, 1995. – 290 с. 5. Чиркова Т.И. Психологическая служба в детском саду / Т.И. Чиркова. – М. : Педагогическое общество России, 2001. – С.86-97.

References

1. Bajer O.N. Pedagogicheskoe obshhenie kak sistema social'no-cennostnyh otnoshenij i upravlenie razvitiem samoreguljaciej doshkol'nika / O.N. Bajer // Gumanitarnij visnik DNVZ «Perejaslav-Hmel'nic'kij derzhavnij pedagogichnij universitet im. G. Skovorodi» : Nauk.-teor. zb. – Perejaslav-Hmel'nic'kij : 2007. – S. 3-6. 2. Bajer O.N. Razvitie psihicheskoj samoreguljaciej starshih doshkol'nikov na osnove formirovanija položitel'nogo obraza-Ja / O.N. Bajer // Lichnostnyj resurs sub#ekta truda v izmenjajushhejsja Rossii: Materialy II mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (11-14 nojabrja 2009 g.). / – Kislovodsk; Stavropol'; M. : 2009. – Ch. II: Simpozium «Sub#ekt i lichnost' v psihologii samoreguljaciej». – S. 25-30. 3. Olijnyk O.O. Doslidzhennja osoblyvostej ontogenezu samoocinky ta i'ї vplyv na intelektual'nyj rozvytok osobystosti / O.O. Olijnyk. // Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psihologii' : Zb. nauk. pr. – K. : Instytut psihologii' im. G.S. Kostjuka APN Ukraїny, 2005. – T. VII, vyp. 1. – S. 221-228. 4. Uruntaeva G.A. Praktikum po detskoj psihologii' / G.A. Uruntaeva, Ju.A. Afon'kina. – M. : Prosveshhenie, 1995. – 290 s. 5. Chirkova T.I. Psihologicheskaja sluzhba v detskom sadu / T.I. Chirkova. – M. : Pedagogicheskoe obshhestvo Rossii, 2001. – S.86-97.

Байер О.М. Самооцінка та саморегуляція старших дошкільників у взаємодії з однолітками і дорослими

У статті розглядається проблема розвитку самооцінки та саморегуляції старших дошкільників у взаємодії з однолітками і дорослими в умовах дошкільного навчального закладу. Здійснено психологічний аналіз аспектів проблеми становлення самооцінки та саморегуляції у старших дошкільників як самостійне наукове завдання, вирішення якого дає можливість побачити психологічні ефекти розвитку дітей, а також спрогнозувати та попередити приховані віддалені дефекти, які теж мають місце в системі дошкільної освіти. Автором теоретично й експериментально обґрунтовано, що успішність розвитку функціонально повноцінної структури психічної саморегуляції старшого дошкільника перебуває в залежності від якісних показників розвитку самосвідомості, позитивного образу «Я» дитини та становлення довірливої активності у взаємодії старших дошкільників з однолітками і дорослими в системі суб'єкт-суб'єктних відносин. Наведено результати порівняльного аналізу даних констатувального і формувального етапів експерименту, що підтверджують ефективність запропонованої експериментальної моделі оптимізації розвитку компонентів функціональної структури психічної саморегуляції у дітей старшого дошкільного віку на основі керованого становлення позитивного образу «Я» дитини у взаємодії з однолітками і дорослими.

Ключові слова: саморегуляція, самосвідомість, самооцінка, позитивний образ «Я».

Байер О.Н. Самооценка и саморегуляция старших дошкольников во взаимодействии со сверстниками и взрослыми

В статье рассматривается проблема развития самооценки и саморегуляции старших дошкольников во взаимодействии со сверстниками и взрослыми в условиях дошкольного образовательного учреждения. Осуществлен психологический анализ аспектов проблемы ста-

новлення самооценки и саморегуляции у старших дошкольников, решение которого дает возможность увидеть психологические эффекты развития детей, а также спрогнозировать и предупредить скрытые отдаленные дефекты, которые тоже имеют место в системе дошкольного образования. Автором теоретически и экспериментально обосновано, что успешность развития функционально полноценной структуры психической саморегуляции старшего дошкольника находится в зависимости как от качественных показателей развития самосознания и позитивного образа «Я» ребенка, так и от становления произвольной активности во взаимодействии старших дошкольников со сверстниками и взрослыми в системе субъект-субъектных отношений. Приведены результаты сравнительного анализа данных констатирующего и формирующего этапов эксперимента, которые подтверждают эффективность предложенной экспериментальной модели оптимизации развития компонентов функциональной структуры психической саморегуляции у детей старшего дошкольного возраста на основе управляемого становления положительного образа ребенка во взаимодействии со сверстниками и взрослыми.

Ключевые слова: саморегуляция, самосознание, самооценка, положительный образ «Я».

Bayer Olga. Self-appraisal and self-regulations of senior children in co-operation with coevals and adults

The article considers the problem of development of self-appraisal and self-regulation of the senior preschool children in interaction with peers and adults in the conditions of pre-school educational institution. Carried out a psychological analysis of aspects of the problem of the formation of self-esteem and self-regulation in pre-school age, the solution gives an opportunity to see the psychological effects of the development of children, as well as to predict and prevent hidden remote defects, which also occur in the preschool education system. Author theoretically and experimentally substantiated that the successful development of a functional structure of psychic self-regulation of the senior preschool child is depending on both the qualitative indicators of the development of consciousness and positive I-image of the child, and from becoming arbitrary activity in the interaction of senior preschool children with peers and adults in the system of subject-subject relations. Results of comparative analysis of the data referred to, and forming stages of the experiment, which confirm the efficiency of the proposed pilot model of optimization of the development components of the functional structure of psychic self-regulation to children of senior preschool age on the basis of the controlled formation of a positive image of the child in interaction with peers and adults.

Keywords: self-regulation, consciousness, self-appraisal, positive I-image.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2013 р.

Статтю прийнято до друку 29.11.2013 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор
Гура О.І.

УДК : 378.22.056.86

**ПРОФЕСІЙНА ГОТОВНІСТЬ ПСИХОЛОГА ДО РОБОТИ
З ДІТЬМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР
ЕФЕКТИВНОСТІ КОРЕКЦІЙНО-РЕБІЛІТАЦІЙНОЇ РОБОТИ**

Бондаренко Р.М.

Сучасний етап розвитку теорії та практики психології, нейропсихології, корекційної педагогіки й спеціальної психології характеризується посиленням уваги до поглибленого вивчення різних особливостей психічного розвитку дітей, що має важливе науково-практичне значення. Зростає число й розмаїтість дітей з відхиленнями в розвитку, у тому числі з парціальною й комплексною недостатністю. Це викликає необхідність вивчення дітей не тільки до, але й у процесі їх навчання й виховання, визначення мікропрограм корекційного впливу для кожного окремого випадку.